

УДК 37.034:37.018.26

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ У ПРОСТОРІ «РОДИНА-ШКОЛА» (ДРУГА ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Муляр Н.М., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри культурології та мистецької освіти
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розкрито особливості сімейного та шкільного виховання досліджуваного періоду; окреслено співпрацю сім'ї з освітніми суспільними інститутами, головною метою якої вважалося утвердження в навчально-виховному процесі релігійних постулатів.

Ключові слова: морально-етичне виховання, сім'я, школа, навчально-виховний процес.

В статье раскрыты особенности семейного и школьного воспитания исследуемого периода; определены сотрудничество семьи с образовательными общественными институтами, главной целью которой считалось утверждение в учебно-воспитательном процессе религиозных постулатов.

Ключевые слова: морально-нравственное воспитание, семья, школа, учебно-воспитательный процесс.

Mulyar N.M. MORAL AND ETHICAL EDUCATION OF THE CHILD IN THE SPACE "FAMILY-SCHOOL" (THE SECOND HALF OF XIX – THE BEGINNING OF XX CENTURY)

The peculiarities of family and school education of the investigated period are revealed in the article; the cooperation of family with educational public institutions is described. The establishment of religious postulates in the educational process was considered to be its main goal.

Key words: moral and ethical education, family, school, educational process.

Постановка проблеми. У формуванні та вихованні дитини беруть участь чимало виховних інститутів: сім'я, дошкільні установи, школа, громадські організації, засоби масової інформації тощо. Але, безумовно, найважливіше місце в цьому процесі посідає сім'я. Батьки відповідальні за долю дитини не тільки перед собою і власною совістю, а й перед суспільством загалом. Суспільство завжди було зацікавлене у фізично міцному, морально здоровому та працьовитому молодому поколінні. На жаль, у нашому минулому і сьогоденні, незважаючи на таку значну увагу, яку приділяли і приділяють роботі батьки і педагоги зі зростаючим поколінням, ми все ж стикаємося із вагомими недоліками у вихованні. Трапляються випадки, що й у цілком благополучних, на перший погляд, сім'ях діти виростають ледарями та «моральними каліками». І, як свідчить аналіз педагогічної літератури, головна помилка таких батьків – невміння, а іноді й небажання вчасно привчати дитину до виконання певних обов'язків. Адже саме сім'я визначає моральні, фізичні, духовні якості людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що протягом останніх років ведеться ґрунтовне вивчення історичного процесу співпраці сім'ї та школи в контексті релігійного виховання дитини на засадах науковості та об'єктивності. Дослідження сучасних науковців (О. Тимчик, Р. Гавриш, Л. Генік, Л. Єршової, С. Бричок)

щодо розвитку шкільної системи освіти на Україні доводять, що виховна складова частина навчального процесу в церковнопарафіяльних школах ґрунтувалася на предметах, що мали релігійний характер. Особливе місце у шкільній освіті досліджуваного періоду відводилося Закону Божому та церковним співам, вивчення яких об'єднувало розвиток розумових здібностей дитини та давало позитивний ґрунт і можливість для морально-етичного виховання.

Постановка завдання. На основі вищевикладеного можна сформулювати завдання статті, яке полягає в розкритті особливостей сімейного та шкільного виховання дітей другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно в українців справа виховання зростаючого покоління покладалася не лише на сім'ю і родину, відповідальність за морально-етичну складову частину виховання несли також церква, школа, громадські організації. Усі вони мали на меті сприяти становленню здорової моральності дітей та молоді, визначали рамки суспільної моралі, регулювали суспільні стосунки, формували відповідну систему цінностей тощо. Проте найважливішим інститутом становлення особистості і джерелом її моралі вважалася сім'я.

Як вказував Я. Чепіга, саме сім'я створює сприятливий ґрунт для первинної соціалізації особистості і прилучає дитину до вічних моральних цінностей: «Перші свої при-

дбання дитина має од сім'ї. Сім'я утворює ґрунт морального виховання, в ній дитина здобуває правила поведінки; в сім'ї розвиваються внутрішні – гарні й погані – почуття, і вдача набирає рішучого напрямку у той або інший бік. Моральна атмосфера, в якій людина пробує перші роки свого життя, од якої вона дістає те, на чім будуватиметься всі її будучина, має величезне значіння» [11, с. 64]. Учений вважав, що корінь людського характеру і поведінки лежить у ранньому дитинстві («коло коліски»), яке дитина проводить у сім'ї: «Тут сіються зерна добра та лиха, зерна почуттів і вчуттів, якими, хоч може й не на все життя, зазначається вдача людини, як каже Смайльс, але які, до часу активного вчування, керують вчинками дитини» [11, с. 65]. Вчений обстоює думку, що дитина у перші 4–5 років здобуває життєвого досвіду більше, ніж протягом подальшого життя. Це стосується процесу морально-етичного виховання дитини. Період раннього дитинства відзначається ще й тим, що саме тоді формуються основні моральні ідеали та уподобання, які українці висловлювали і формували шляхом народних казок, пісень, легенд, дитячого фольклору. Стверджуємо, що усна народна творчість нашого народу стояла на позиціях святості і незмінності моральних категорій добра, честі, гідності, справедливості, любові, віри.

Дослідження сучасних науковців свідчать, що значне місце у морально-етичному вихованні дітей (друга половина XIX – початок XX ст.) відводилося співпраці сім'ї та освітнім суспільним інститутам, головною метою якої вважалося утвердження в навчально-виховному процесі релігійних постулатів. Завдяки цьому реалізувалася дидактична і виховна мета, здійснювалося завдання спільної виховної мети родини та школи.

Важливою інституцією морального становлення особистості у досліджуваній період була школа. Умови її життя та діяльності були далекими від ідеалу, проте спостерігається стійка тенденція до їх поліпшення. Проблеми навчально-виховного процесу, який перешкоджав морально-етичному вихованню, неодноразово порушував у своїх працях Б. Грінченко. У процесі аналізу шкільних предметів та підручників Д. Тихомирова, Д. Бунакова та Д. Радонежського він наголошував на марнуванні шкільного часу, що відводився для вивчення біблійних легенд, незрозумілих дитині церковних відправ, перекладу псалтирів тощо [3, с. 67]. Значна кількість предметів релігійного спрямування не завжди позитивно впливала на морально-етичне виховання дітей з огляду на їхнє надмірне завантаження та примусу до їх вивчення.

Догматичне навчання у школі, як стверджує Г. Петров, є «мертвою мовою», яка нічого не говорить «ні розуму дитині, ні її серцю». Автор статті «Школа и жизнь священника» цілком слушно окреслює проблеми, на які нашоветується шкільна освіта. Зокрема, говорячи про шкільні предмети, Г. Петров стверджує, що, вивчаючи їх, учень витрачає багато часу і залишається далеким від розуміння образів та подій. Науковець наголошує на громіздких і важких для сприймання дитиною навчальних предметів, що не дає можливості учням для вільного, творчого вияву. Торкаючись проблем шкільної освіти, Г. Петров зауважує: «Не потрібно вільний час заповнювати навчальним матеріалом, а надати його для спілкування учителя з учнем» [4, с. 36–37].

Виокремлюючи певні недоліки, які не сприяли морально-етичному вихованню дітей у досліджуваній період, важливо назвати їхні причини. Це, перш за все, незадовільний стан фахової підготовки вчителів, що нерідко не мали чітких уявлень про специфіку роботи з дітьми. Свідченням цього, наприклад, є рішення Кобелецької шкільної ради, яка, за порадою інспектора, звільнила з посади шість учителів початкової школи за їх непридатність до педагогічної діяльності. Деякі з них закінчили гімназію, інші – епархіальну школу [12, с. 79].

Особливі вимоги ставилися і до вчителя, який повинен був подавати гарний приклад морального і шляхетного життя. 1873 р. міністр просвіти видав інструкцію щодо обов'язків інспекторів шкіл. Вона вимагала здійснення постійного нагляду за учителями в школі та за її межами. Інспектори наглядали за тим, щоб учитель був моральним, релігійним, скромним, спокійним та покірним [1, с. 11].

Цій проблемі присвячена також стаття «Про подружжя, про виховання дітей і т. д.», де змістовно аналізуються особливості педагогічної діяльності вчителя. Зокрема, наголошується: «Коли хто-небудь у вибраній ним трудовій діяльності хоче бути щасливим, повинен, перш за все, відчувати у собі сильне покликання» [10, с. 26]. «Многі панночки», як зазначає автор, обіймають вчительські посади тільки на підставі їхніх «добрих свідоцтв» без урахування інших важливіших мотивів. Передусім, від учителя вимагали правдивої релігійності, любові до дітей, сили волі, лагідності, совісності та вірного служіння своєму покликанию. Саме завдяки таким моральним якостям, на думку вчених, педагог не тільки дасть дітям знання, але й сприятиме становленню чесних, добрих і лагідних людей, які стануть добрими членами суспільства та силами свого народу [10, с. 20–21].

Школа мала конкретну мету, яка була покликана допомогти сім'ї реалізувати завдання морально-етичного виховання дітей: «Мета школи, як і всякого правдивого виховання, – це гармонійний і широкий розвиток діяльності людського організму. А всякий метод повинен бути складеним так, щоб просвітні і виховні цілі сполучались в нім в одно – зберегти цілою й незалежно природу людини. Виховання допомагає формуванню моральних здібностей дитини і правдивих вольових дій, а освіта намагається розвинути дитину розумово, естетично й фізично» [11, с. 48].

У контексті нашого дослідження варто відзначити роль періодичної преси досліджуваного періоду, на шпальтах якої освітні, громадські і церковні діячі розкривали важливі питання стану освіти й морально-етичного виховання підростаючого покоління. Серед найпоширеніших слід назвати: «Світло», «Учитель», «Учительське слово», «Життя і школа», «Вільна українська школа», «Вісникъ воспитанія» тощо. Сімейне виховання протягом досліджуваного періоду вченими аж ніяк не ідеалізувалося. Чи не всі педагогічні часописи того часу звертали увагу саме на хиби виховання дітей батьками, педагогами, священиками. Об'єктивний підхід до розв'язання проблем морально-етичного виховання в родині й сім'ї давав можливість розуміти хиби й усвідомлювати ймовірні шляхи їх усунення. Особливо негативно педагоги ставляться до жорстких покарань дітей, часто не виважених та невинуваних. З огляду на це Я. Чепіга зазначає: «Кара, якої ми вживаємо до дитини, рідко виявляє об'єктивні прикмети правди, рідкої приймає дитина, як нормальний наслідок її вчинку. Частіше кара тільки викликає почуття образи, гніву, зненависти» [11, с. 72]. Усвідомлення власного безсилля, залежності від дорослих породжує в дитині почуття помсти, яке часто акумулюється на довгі роки і може знайти відображення в майбутньому. «Лихе викликає лихе», породжує жорстокість і помсту, які, за своєю природою, є цілковитими антагоністами моральних категорій любові і добра. Таким чином спотворюється життя дитини й усвідомлення нею моральних істин: «Дитина шукає задоволення нового почуття у вчинках, які не караються. На поміч з'являються всяка брехня, лицемірство та інше. Замість високого морального почуття, з'являється особиста вигода та лиха думка» [11, с. 72]. Такі публікації в періодичній пресі цілком чітко й адекватно давали відповіді на важливі проблеми сімейного виховання, допомагали батькам і педаго-

гам шукати шляхи та методи істинного морального виховання дитини.

Проведене дослідження свідчить, що у школах другої половини XIX – початку XX ст., зокрема сільських, мали місце фізичні покарання учнів, що було однією з вагомих перешкод реалізації морально-етичного виховання. Вчителі часто впливали на учнів лише засобом страху та покарання і не сприяли формуванню їхньої свідомості та почуттів. Якщо дитина провинилася, була покарана. Проте, як свідчать історичні джерела, через страх дитини перед покаранням та благання учитель міг замінити тілесну кару на іншу. Більше, як правило, карали хлопців. Сільський учитель В. Кокорчук зазначає: «Тілесні покарання потрібно проводити поза шкільний час, щоб не переривати навчальний процес. Проте, усе залежало від педагогічного такту вчителя» [5, с. 2]. На жаль, присутність таких методів у навчально-виховному процесі, як свідчать архівні матеріали, призводила до випадків самогубства серед учнівської молоді [6; 7]. Якщо фізичні покарання вчителя були надмірні чи особливо жорстокі стосовно учнів, педагогічну діяльність таких вчителів розглядали на засіданнях дирекції школи, яка приймала відповідні рішення щодо подальшого їхнього перебування у шкільному колективі [8; 9]. Сучасні педагоги категорично заперечують фізичні покарання дітей, така форма виховної роботи залишилася в історії.

Досліджуючи проблеми навчання і виховання та аналізуючи їхні особливості крізь призму морально-етичного виховання, Я. Чепіга зазначає: «Виховання, збудоване страхом, неправдиве і надзвичайно шкідливе для психофізичного стану дитини. Під його впливом знищується логічність думки, формується істота безвільна, боязка, шкідлива для суспільства. А тому у вихованні слід уникати всього, що збільшує почуття страху» [11, с. 117].

Недоліком навчально-виховного процесу досліджуваного періоду, на наш погляд, було застосування вчителями фізичних покарань учнів. Жодне покарання, а особливо фізичне, не допомагає вчителю добитися дисциплінованості чи відповідальності в учнів, а, навпаки, принижує дитину та викликає природний протест. Тілесні покарання суперечать елементарним нормам етики та права, перешкоджають морально-етичному вихованню дітей.

На необґрунтованій строгості учителів і їхньому незадоволенні від роботи з дітьми наголошував О. Глушкевич: «Простое, невинное и забавное поведенные дѣтей они ненавидятъ» [2, с. 2]. Окрім того, матеріальне становище учителів досліджуваного

періоду на селі було досить важким, що дає підстави назвати низку причин їхнього невдоволення від навчального процесу, що відбивалося на дітях і не сприяло позитивному клімату спілкування: «Мала пенсія, неможливість у пристойний і дозволений спосіб отримати додатковий заробіток, вроджена тілесна слабкість чи наслідок важкої хвороби, наявність шкідливих звичок (гнів, сварливість та ін.), відсутність належної педагогічної освіти», – стверджує О. Глушкевич, сприяли формуванню негативних рис характеру вчителя, що стояли на перешкоді належному виконанню ним освітніх обов'язків [2, с. 1].

На основі історичних фактів можна стверджувати, що не сприяв якісній роботі вчителя його соціальний стан, що проявлявся у його зовнішньому вигляді, тоні розмови, манері поведінки. Професія вчителя, передусім, вимагала душевної щедрості та любові до дітей. Тільки з радістю віддаючи себе учням, будучи взірцем моральності, можна сформувати в дітях непорушні моральні основи – таким є одне з основних правил професійної діяльності педагога. Воно залишається незмінним протягом усього періоду існування вчительства як важливої суспільної професії.

Виховання тісно пов'язувалось із процесом навчання, їхня взаємодія та взаємовплив мали дати позитивні результати і щодо морального становлення дітей. Класні наставники зобов'язувалися повідомляти батьків про успіхи їхніх дітей. Учні, що провинилися, записували в «кондуїтний журнал», і їхня поведінка обговорювалася на педагогічних радах. Циркуляр наказував: «Не потурати ледачим і морально зіпсованим, збільшити догляд за учнями» [12, с. 76].

Висновок з проведеного дослідження. Дослідження доводить, що на кінець XIX – початку XX ст. в освітньо-виховній сфері проводилася низка заходів для її удосконалення та розвитку, і ці реформи здійснювалися в тісній взаємодії із сім'єю. Зокрема, робота освітньої сфери була націлена на підвищення кваліфікаційного рівня педагогічного персоналу. Важливою умовою навчально-виховної роботи була співпраця класних наставників та батьків, які спільними зусиллями та єдиною метою намагалися досягнути бажаного результату в навчанні та морально-етичному вихованні дітей.

Матеріали наукових видань та періодичної преси другої половини XIX – початку XX ст. свідчать, що заходи і спроби педагогів, діячів народної освіти та громадськості для того, щоб поставити справу народної освіти на прогресивний шлях розвитку, як

правило, були успішними. Зокрема, в журналі «Світло» відзначався «страшний, але не безнадійний» стан освіти в Україні і визначалися шляхи виходу з нього. Головними з них були: допомога всім закладам у справі народної освіти; розробка теоретичних і практичних питань шкільного, позашкільного й родинного виховання; висвітлення і розробка питань про освітні потреби українського народу; задоволення потреб народного вчителя та українізація позашкільної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вѣсти школьны // Учитель. Письмо посвященное справамъ школь народныхъ, господарству, промыслу, торговлѣ и пр. Ч. 3. – Львів, 1873. – С. 11–12.
2. Глушкевичъ О. Веселый и сумный умъ учителя / О. Глушкевичъ // Учитель. Письмо посвященное справамъ школь народныхъ, господарству, промыслу, торговлѣ и пр. – Львів, 1874. – Ч. 7. – С. 2., Ч. 8–9. – С. 1.
3. Грінченко Б. Яка тепер народня школа на Україні / Б. Грінченко. – Львів : Тип. ін-та Ставропігійського. – 1896. – 111 с.
4. Петров Г. Школа и жизнь священника Г. Петрова (Критика и библиография) / Г. Петров // Вѣстникъ воспитанія. – Научно-популярный журналъ, под. ред. д-ра Н.Ф. Михайлова. – Типо-литография Товарищества И.Н. Кушнеревъ. – Москва, 1903. – С. 36–38.
5. Тѣлесныя кары въ школѣ. (Из сельской школы) // Учитель Письмо посвященное справамъ школь народныхъ, господарству, промыслу, торговлѣ и пр. – Львів, 1874. – Ч. 4. – С. 2., Ч. 8–9. – С. 2.
6. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 178, оп. 3, с. 731, арк. 32 (Звіти про розслідування справи про самогубство учня державної гімназії у м. Тарнові Ідзиковського Вітольда із-за несправедливого відношення до нього класного керівника 1891 р.).
7. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 178, оп. 3, с. 732, арк. 82 (Звіти про розслідування справи про самогубство учня державної гімназії у м. Тернополі Гловацького Фелікса 1893 р.).
8. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 178, оп. 3, с. 637, арк. 239 (Протоколи засідань дирекції державної гімназії в м. Вадовичах про розгляд справи вчителя Соцького Юзефа, звинуваченого в аморальній поведінці 1885 р.).
9. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 178, оп. 3, с. 1173, арк. 36 (Справа про звинувачення вчителя вищої державної реальної школи у Львові Весельського А. у побитті учнів 1861 – 1867рр.).
10. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 684, оп. 1, с. 147, арк. 27 («Стаття невідомого автора про подружжя, про виховання дітей і т. д.» б/д.).
11. Чепіга Я. Моральне внушіння в справі виховання / Я. Чепіга // Проблеми виховання й навчання [збірник псіхо-педагогічних статей]. – Книга 1. – К. : Трьох святих, 1913. – С. 61–76.
12. Шкільна хроніка (з життя учителів) // Світло (Українській педагогічний журнал для сім'ї і школи). – К. : Українській учитель, 1911. – Кн. 2. – С. 79.